

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

ОСТРОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР СТАНІСЛАВОВИЧ

УДК 343.42 (477)

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА СВОБОДУ
ВІРОСПОВІДАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ**

12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ МВС України

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор
Лихова Софія Яківна,
Юридичний інститут
Національного авіаційного університету,
завідувач кафедри кримінального права і процесу

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Савченко Андрій Володимирович,
Національна академія внутрішніх справ,
начальник кафедри кримінального права;

кандидат юридичних наук, доцент
Юзікова Наталія Семенівна,
Дніпропетровський національний університет
імені Олеся Гончара,
доцент кафедри адміністративного
та кримінального права

Захист відбудеться «25» квітня 2014 р. о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26

Автореферат розісланий «24» березня 2014 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Розвиток суспільного життя в Україні, який здійснюється на ґрунті визнаних в усьому світі демократичних принципів з одночасним закріпленням широкого спектру прав і свобод особи, обумовив істотне розширення форм і видів правовідносин, які виникають, розвиваються та припиняються в межах державно організованого суспільства. Одним із різновидів правовідносин, які обумовлені сучасним розумінням і правовим опосередкуванням невід'ємних прав особи, є ті, що виникають у зв'язку із реалізацією особою (групами осіб) права на свободу віросповідання. Водночас належний розвиток та існування цих правовідносин повинні бути гарантовані та забезпечені державою, що і реалізовано в частині встановлення кримінальної відповідальності за протиправні дії, котрі посягають на ці відносини та завдають їм істотної шкоди.

Однак, як свідчить узагальнення наукової літератури, ознайомлення із доповідями правозахисних організацій, публікаціями в ЗМІ, реалізація права, передбаченого ст. 35 Конституції України, – права на свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодну, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, провадити релігійну діяльність – не завжди забезпечена в повному обсязі. Як правило, це пов'язується із конфліктами навколо церковного майна, церковних споруд і будівель між представниками різних релігійних учень, конфесій, що іноді призводить до пошкодження цього майна або навіть його руйнування. Крім цього, трапляються випадки незаконного впливу на представників релігійних громад з метою перешкодження їхній діяльності, що набувають злочинних форм впливу. Варто звернути увагу на необхідність запобігання засобами кримінального права спробам окремих осіб використати проголошене в Конституції право на свободу віросповідання для досягнення власних цілей. Наприклад, як це було у випадку діяльності сумнозвісного «Великого Білого братства», відомого як «Юсмалос».

Слідчі органи та суди повинні мати належне методичне та правове забезпечення на випадок досудового розслідування та судового провадження про злочини, які посягають на свободу віросповідання. Сьогодні таких напрацювань практично немає, що іноді призводить до необґрунтованого закриття кримінального провадження, або кваліфікації таких дій за іншими статтями Кримінального кодексу України (далі – КК).

З огляду на наведене є всі підстави для висновку про потребу у науковому дослідженні проблематики, пов'язаної із кримінальною відповідальністю за порушення права людини на свободу віросповідання.

Теоретичну основу цього дослідження становлять праці П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. К. Грищука, О. М. Костенка, А. М. Красікова, Н. Ф. Кузнецової, С. Я. Лихової, О. А. Лукашевої,

М. І. Мельника, А. А. Музики, В. О. Навроцького, А. В. Наумова, Т. М. Нуркаєвої, М. І. Панова, В. Ф. Погорілка, П. М. Рабіновича, А. В. Савченка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. П. Тихого, Ю. М. Тодики, А. П. Тузова, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, С. Д. Шапченка, М. Д. Шаргородського, Н. Г. Шукліної, Н. С. Юзікової, С. С. Яценка та інших учених. Питання кримінально-правової охорони права на свободу віросповідання в основному висвітлювалися у підручниках із кримінального права та науково-практичних коментарях. У сучасній науці кримінального права це питання розглядалося переважно представниками російської кримінально-правової науки (Шовкопляс Є. М. Кримінально-правова охорона свободи совісті в Росії, 1999 р.).

Стосовно вітчизняних напрацювань варто зазначити монографію та докторську дисертацію С. Я. Лихової (2006 р.). Питанням кримінально-правової охорони права на свободу віросповідання в Україні присвячено кандидатські дисертації: М. В. Палія «Злочинність у сфері віросповідання та боротьба з нею» (2002 р.), І. Г. Швидченко «Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони» (2009 р.), В. І. Маркіна «Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні» (2012 р.), О. В. Білаша «Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь» (2013 р.).

Окрім того, питання правового забезпечення охорони правовідносин у цій сфері, особливостей елементів та ознак окремих складів злочинів проти свободи віросповідання досі невирішені, що потребує відповідного дослідження.

Зважаючи на певну неповноту та фрагментарність спеціальних кримінально-правових досліджень із цієї проблематики, а також наявність дискусійних і таких, що неоднозначно тлумачаться, питань наукового аналізу, тема цієї дисертаційної роботи видається актуальною, оскільки, як свідчать результати здійсненого нами дослідження, існує необхідність удосконалення норм розділу V Особливої частини КК (ст.ст. 178, 179, 180, 181 КК) та практики їх застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ у межах комплексної теми наукових досліджень «Проблеми реформування правової системи України» на 2009–2012 і 2012–2015 роки (номери державної реєстрації 0109U007853, 0112U007492).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертації – створення цілісної кримінально-правової концепції охорони конституційного права особи на свободу віросповідання, яке реалізується в межах системи відповідних правовідносин, і розробка оптимальної системи норм КК, що передбачають відповідальність за злочини проти права особи на свободу віросповідання, яке становить зміст цих правовідносин, і розроблення на цій підставі конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного кримінального законодавства та практики його застосування.

Зазначена мета обумовила постановку та вирішення таких *задач*:

– з'ясувати сучасний стан наукових досліджень проблем кримінально-правової охорони права людини на свободу віросповідання та виявити на цій основі невирішені або недостатньо вивчені аспекти кримінально-правового регулювання відповідних відносин;

– висвітлити генезис кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти права людини на свободу віросповідання;

– здійснити порівняльно-правову характеристику кримінального законодавства країн континентальної Європи у цій сфері;

– визначити зміст родового та безпосередніх об'єктів злочинів проти права людини на свободу віросповідання, а також розкрити ознаки предметів цих злочинів;

– здійснити юридичний аналіз ознак об'єктивної сторони складів цієї групи злочинів;

– надати кримінально-правову характеристику ознак суб'єкта та суб'єктивної сторони цієї групи злочинів;

– розкрити особливості кримінально-правового захисту права особи на свободу віросповідання та визначити місця статей, які передбачають склади цих злочинів, у системі Особливої частини КК;

– здійснити відмежування складів цієї групи злочинів від інших суміжних складів злочинів;

– розробити пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правового захисту права людини на свободу віросповідання.

Об'єкт дослідження – відносини у сфері реалізації особою (групами осіб) конституційного права людини на свободу віросповідання.

Предмет дослідження – кримінальна відповідальність за порушення права людини на свободу віросповідання за кримінальним правом України.

Дисертант не розглядає питання щодо санкцій за злочини проти права людини на свободу віросповідання із двох причин: по-перше, кримінально-правова характеристика складу злочину розуміється як з'ясування змісту таких його ознак (компонентів), як безпосередній об'єкт, об'єктивні та суб'єктивні ознаки; по-друге, питання щодо санкцій потребує окремого наукового дослідження і сягає за межі цієї наукової роботи. Традиційно питання про санкції статей розглядається в межах кримінальної відповідальності за ті чи інші злочинні діяння. Безумовно, дисертант усвідомлює, що внесення змін до диспозицій статей КК має обумовлювати і необхідність дослідження у подальшому питання щодо санкцій.

Науково-теоретичною базою дисертації є також праці з філософії, релігієзнавства, психології, загальної теорії права, міжнародного права, конституційного права, цивільного права, довідково-енциклопедична література.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали судової практики різних регіонів України та судів м. Києва та Київської області, зокрема

матеріали реєстру судових рішень. Виявлено лише 4 справи, які безпосередньо стосуються обвинувачення у злочинах, що становлять предмет дослідження. Усього опитано 150 респондентів. У науковій роботі використані результати досліджень міжнародних організацій, рішення Конституційного Суду України та постанови Пленуму Верховного Суду України.

Методи дослідження обрані з огляду на його тему, мету та задачі. Методологічну основу дисертації становлять положення та висновки загальної теорії пізнання. У дослідженні застосовано такі методи: формально-логічний, заснований на використанні законів формальної логіки, – для пізнання об'єкта та предмета дослідження, емпіричної бази і побудови понятійних конструкцій; герменевтичний – з метою тлумачення змісту окремих термінів вітчизняного і зарубіжного законодавства та їх сутнісних ознак, які аналізувались у контексті дисертаційної роботи; історичний – для дослідження закономірностей та тенденцій розвитку кримінального законодавства щодо захисту права людини на свободу віросповідання; метод системного аналізу застосовано під час з'ясування елементів та ознак складу злочину з огляду на структурно-функціональні закономірності взаємодії цих елементів та ознак; порівняльно-правовий – для виявлення особливостей функціонування кримінально-правового матеріалу в праві зарубіжних країн щодо захисту права людини на свободу віросповідання та використання пізнаних закономірностей як емпіричного матеріалу; статистичний – задля з'ясування соціальних закономірностей та для вимірювання соціально значущих рішень для подальшого вдосконалення законодавства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертантом створено цілісну кримінально-правову концепцію охорони конституційного права людини на свободу віросповідання, розроблено оптимальну систему норм КК, що передбачають відповідальність за ці злочини, та розроблені на цій основі конкретні пропозиції щодо удосконалення чинного кримінального законодавства та практики його застосування у сфері кримінально-правової охорони права людини на свободу віросповідання.

Найістотнішими теоретичними та практичними результатами є такі:

вперше:

– доведено, що основна мета кримінально-правового регулювання відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання полягає у правовому опосередкуванні найважливіших правовідносин у цій сфері нормами кримінального права з метою запобігання правопорушенням, охорони та захисту цих правовідносин від суспільно небезпечних посягань;

– акцентовано, що право на свободу віросповідання обумовлює потребу у кримінально-правових нормах, що гарантують реальність існування та можливість безперешкодної реалізації цього права;

– встановлено, що одним із напрямів удосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання є виявлення найважливіших елементів правовідносин у сфері віросповідання, які підлягають кримінально-правовій охороні;

– визначено зміст об'єктів цієї групи злочинів. Родовий об'єкт становлять правовідносини в сфері виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина та правовідносини, які виникли з приводу реалізації громадянських (особистих) прав; видовими об'єктами виступають правовідносини з приводу реалізації права на свободу віросповідання та майнові правовідносини релігійних організацій; безпосереднім об'єктом виступають окремі правовідносини, їх елементи (суб'єкти, об'єкти і зміст) – немайнові права окремих громадян, які сповідають релігію або утримуються від її сповідування, або майнові та немайнові права релігійних організацій;

удосконалено:

– положення, що кожний зі складів злочинів, який порушує право людини на свободу віросповідання, виконує специфічну та притаманну лише йому роль, захищаючи окремий елемент права на свободу віросповідання в межах відповідних складів (ст.ст. 178, 179, 180, 181 КК);

– наукові підходи до періодизації етапів опосередкування нормами кримінального права прав людини у релігійній сфері, які наведено у висновках;

– зміст диспозицій ст.ст. 178, 179, 180, 181 КК. Наприклад, ураховуючи, що безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 178 КК, є майнові та пов'язані з ними відносини, що обумовлені діяльністю релігійних організацій, з приводу задоволення власних потреб відправляти релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність із використанням релігійних споруд чи культових будинків, запропоновано нову редакцію цієї статті;

дістали подальший розвиток:

– аргументи на користь позиції, згідно з якою об'єктом злочину є правовідносини. Так, свобода віросповідання має широкий спектр свого прояву, що реалізується у відповідних суспільних відносинах у цій сфері, але кримінально-правовій охороні підлягає правовий спектр вияву цього права;

– положення про те, що суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ст. 178 КК, може виявлятися і у формі умислу, і необережності, що потребує виокремлення у межах ст. 178 КК частини, яка б передбачала відповідальність за необережне вчинення такого злочину.

Практичне значення одержаних результатів. У дисертації сформульовано й обґрунтовано висновки і пропозиції, що сприятимуть подальшому осмисленню і впровадженню заходів, спрямованих на удосконалення чинного законодавства, правозастосовної практики і нормотворчої діяльності. Результати дисертації можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – як теоретична основа для подальшого розроблення проблематики об'єкта злочину, а також окремих питань кримінально-правової охорони правовідносин, пов'язаних із реалізацією конституційних прав і свобод особи;

– у сфері правотворчості – запропоновані зміни до ст.ст. 178–181 КК можуть бути використані в процесі вдосконалення кримінального законодавства;

– у правозастосуванні – при кваліфікації конкретних злочинів у слідчо-прокурорській та судовій практиці;

– у навчальному процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право України. Особлива частина», «Кримінологія», а також спецкурсів «Порівняльне кримінальне право», «Актуальні проблеми кримінально-правової охорони конституційних прав людини і громадянина» (акт впровадження від 12.03.2014 р. № 39 ЮІ НАУ).

Особистий внесок здобувача. Положення, які викладені в дисертації та виносяться на захист, розроблені автором особисто. Висновки дисертації мають самостійний характер. В опублікованих у співавторстві із С. Я. Лиховою наукових працях обсяг авторства становить не менше 60%. Наукові ідеї, що належать співавтору публікацій, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційна робота обговорювалася на міжкафедральному семінарі Львівського державного університету внутрішніх справ. Основні положення дисертації оприлюднені на таких науково-практичних заходах: «Актуальні проблеми в дослідженнях молодих вчених» (м. Харків, 2009 р.); «Правове регулювання релігійного життя в Україні: історія, сучасність, перспективи» (м. Харків, 2009 р.); «Актуальні проблеми в дослідженнях молодих вчених» (м. Харків, 2010 р.); «Від громадянського суспільства – до правової держави» (м. Харків, 2011 р.); «Розвиток державності та права в Україні: реалії сьогодення» (м. Одеса, 2011 р.); «Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність» (м. Харків, 2012 р.).

Публікації. Основні результати дисертації викладено у 7 статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях України, та 1 статті у зарубіжному виданні, а також 7 тезах виступів на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, що охоплюють 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і 3 додатків. Повний обсяг дисертації становить 218 сторінок, з яких основний текст – 180 сторінок, список використаних джерел – 32 сторінки (296 найменувань), додатки – 6 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної теми, надано загальну характеристику основних напрямів дослідження, сформовано зміст його об'єкта, предмета і мети, сформульовано основні теоретичні положення, які виносяться на захист.

Розділ 1 «Загальна характеристика кримінального законодавства щодо відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання» містить три підрозділи.

Підрозділ 1.1 «Сучасний стан дослідження питання щодо кримінальної відповідальності за порушення права людини на свободу віросповідання» охоплює аналіз наукових досліджень, у котрих розглянуто питання, яким присвячена дисертація. Зроблено висновок щодо існування низки невирішених або дискусійних питань. До них належать питання щодо визначення змісту родового, видового та безпосередніх об'єктів аналізованих складів злочинів, відмежування цих складів злочинів від тих, що посягають на здоров'я населення, визначення ознак священнослужителя як потерпілого, конструкції об'єктивної сторони, необхідності визначення наслідків, ознак предмета. Зважено на недостатнє практичне застосування цих норм і відсутність узагальнення практики та постанови Пленуму Верховного Суду України. В цілому це надає дослідженню актуальності і необхідності.

У підрозділі 1.2 *«Історичні аспекти розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання»* зроблено висновок, що зміст і спрямованість кримінально-правових норм щодо відповідальності в сфері відносин, що пов'язані із релігією та правом людини на свободу віросповідання, залежить від соціально-економічних, політичних умов у конкретні історичні періоди розвитку держави.

У підрозділі 1.3 *«Порівняльно-правова характеристика кримінального законодавства країн континентальної Європи щодо відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання»* аргументовано, що кримінальна відповідальність за злочини проти свободи віросповідання є обов'язковим елементом законодавства країн Західної Європи, адже всі вони ратифікували основні міжнародно-правові акти захисту прав людини, якими це право визнане невід'ємним правом людини. Аналіз кримінального законодавства Австрії, Бельгії, Болгарії, Голландії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, ФРН, Швейцарії, Швеції дає підстави для висновку, що правовідносини з приводу релігії захищаються у двох основних напрямках: установлення охорони права на свободу віросповідання не лише нормами кримінального законодавства щодо заборони дискредитувати визнані державою релігії, розпалювати ворожнечу або вчиняти насильницькі дії чи обмежувати права представників певних релігійних груп, а й визнання права

людини на свободу віросповідання та забезпечення його охорони шляхом установлення кримінальної відповідальності за порушення цього права.

Розділ 2 «Юридичний аналіз складів злочинів проти права людини на свободу віросповідання» містить 5 підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Проблеми визначення об'єкта злочинів проти права людини на свободу віросповідання» досліджено сучасні концепції теоретичного розуміння феномена «об'єкт злочину», наведено додаткові аргументи щодо визнання об'єктом злочину правовідносин. Досліджуючи зміст безпосередніх об'єктів відповідних складів злочинів, зроблено висновок, що ці злочини посягають на такі елементи правовідносин, як суб'єкт релігійних правовідносин, їх об'єкти – матеріальні і нематеріальні цінності – немайнові права окремих громадян, які сповідують релігію або утримуються від її сповідання, і майнові та немайнові права релігійних організацій, зміст – права та обов'язки суб'єктів релігійних правовідносин, які закріплені в міжнародних нормативних актах та у ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації».

Підрозділ 2.2 «Зміст безпосередніх об'єктів і предметів злочинів проти права людини на свободу віросповідання» присвячений детальному дослідженню таких феноменів, як право власності на релігійні споруди та культові будинки, а також значний за обсягом перелік майна, яке забезпечує діяльність релігійних організацій. Сформульовано висновок, що чинна редакція ст. 178 КК не охоплює за змістом майно, яке потребує захисту. Обов'язковим додатковим об'єктом у складі злочину, передбаченому диспозицією ст. 178 КК, виступає право власності. Такий специфічний предмет, як релігійні святині, має два видові прояви: певний предмет матеріального світу, а також певні святі місця та інші об'єкти, які пов'язуються із релігійними подіями. Безпосереднім об'єктом у ч. 1 ст. 180 КК є релігійна діяльність у формі богослужіння, релігійного обряду, церемонії, процесії або релігійного зібрання. Запропоновано нову редакцію ст. 180 КК. Склад злочину, передбачений у ч. 2 ст. 180 КК, запропоновано розглядати як окремий склад злочину, безпосереднім об'єктом якого є релігійна діяльність представників релігійного культу, а обов'язковим додатковим об'єктом слід вважати психічну і фізичну недоторканість священнослужителя. Священнослужитель як узагальнювальне поняття щодо різних релігій має такі риси: є офіційним представником культу (релігії); професійним служителем; має сан, чин, титул, тобто чітко визначене місце в межах церковної ієрархії; має право допомагати або самостійно здійснювати релігійні дії (обряди, церемонії, таїнства). Суспільна небезпека цього злочину полягає в тому, що внаслідок примушування священнослужителя можуть бути порушені і права інших осіб. Тому запропоновано розширити коло потерпілих і нову редакцію ч. 2 ст. 180 КК.

Підрозділ 2.3 «Ознаки об'єктивної сторони складів злочинів проти права людини на свободу віросповідання» містить аналіз форм вчинення

аналізованих складів злочинів. Розкрито зміст таких дій, як незаконне утримування, осквернення, знищення. Під незаконним утримуванням слід розуміти безпідставне збереження під своїм контролем релігійної святині: непередання святині її офіційному власнику, її незаконне зберігання, обмеження доступу до неї, приховування факту її наявності у певної особи. Осквернення – це дії, принизливі для почуттів вірян, глум над святинями, але ці дії не пов'язані зі знищенням святинь. Дії щодо знищення релігійних святинь можуть вчинюватися шляхом приведення святинь у такий стан, коли їм неможливо поклонятися. Перешкоджання здійсненню релігійного обряду є незаконним, коли воно здійснюється шляхом: пікетування місць розташування церков, синагог тощо з відповідною метою; організація масових заворушень проти офіційних релігійних заходів; заборона проведення релігійних обрядів; переривання богослужінь тощо. Запропоновано не пов'язувати діяння у складі злочину (ч. 1 ст. 180 КК) з наслідками і вважати його формальним. Склад злочину, який полягає у примушуванні священнослужителя до проведення релігійного обряду, вважається закінченим із моменту вчинення дій, які полягають у примушуванні, незалежно від наслідків.

У підрозділі 2.4 «Суб'єкт складів злочинів проти права людини на свободу віросповідання» проаналізовано ознаки суб'єктів відповідних складів злочинів. Здійснене дослідження не виявило науково обґрунтованих потреб у запровадженні спеціальних суб'єктів, зокрема юридичних осіб, як кваліфікуючих ознак у цих складах злочинів. Суб'єктом злочинів, що порушують право людини на свободу віросповідання, може бути й службова особа, але тоді її дії потребують додаткової кваліфікації.

Підрозділ 2.5 «Суб'єктивна сторона складів злочинів проти права людини на свободу віросповідання» присвячений дослідженню таких ознак як вина, мотив, мета. Розглянуто зміст термінологічного звороту «склад з невизначеною формою вини». Злочин, склад якого передбачений у ст. 178 КК, може бути вчинений і умисно, і необережно. Тому обґрунтовано позицію щодо можливості виділення в межах ст. 178 КК частини, яка б передбачала відповідальність за необережне вчинення цього злочину. Якщо під час пошкодження чи зруйнування релігійної споруди заподіюються легкі тілесні ушкодження, кваліфікація здійснюється лише за ст. 178 КК, а інші, більш тяжкі, наслідки потребують додаткової кваліфікації. З'ясування змісту мотиву і мети в такому випадку має важливе значення для відмежування цього складу злочину від інших складів (ст.ст. 113, 294, 298 КК). Щодо інших складів аналізованих злочинів, то питання щодо змісту ознак суб'єктивної сторони в юридичній літературі не є дискусійним.

Розділ 3 «Окремі питання правового регулювання та вдосконалення законодавства щодо відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання» складається із 3 підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Юридичні склади злочинів проти права людини на свободу віросповідання в системі Особливої частини КК України» розглянуто питання щодо впливу змісту безпосередніх об'єктів аналізованих складів злочинів на розташування цих статей в Особливій частині КК. В Україні церква відділена від держави, але право на свободу віросповідання проголошене в Конституції України і є компонентом статусу людини і громадянина. Тому відсутня потреба у виділенні окремого розділу щодо злочинів у сфері релігійної свободи, як це здійснено у зарубіжному кримінальному законодавстві (Австрія, Іспанія). Сучасне вирішення питання щодо розташування цих складів злочинів у розділі V Особливої частини КК найбільш доцільно.

У підрозділі 3.2 «Відмежування складів злочинів проти права людини на свободу віросповідання від інших суміжних складів злочинів і правопорушень» проаналізовано питання щодо місця ст. 181 КК. Основним безпосереднім об'єктом у цьому складі злочину є правовідносини, спрямовані на охорону здоров'я населення, відтак, обґрунтовується, що більш правильним було б розміщення цієї норми у розділі XIII Особливої частини КК. З метою оптимізації законодавства, спрямованого на захист «безпечного» режиму реалізації особою (групою осіб) конституційного права на свободу віросповідання, запропоновано нову редакцію цієї статті. Норма, передбачена у ст. 179 КК, спрямована виключно на охорону окремого елемента релігійних правовідносин. Тому, якщо дії особи істотно виходять за межі цього складу злочину необхідна додаткова кваліфікація за відповідними статтями КК (злочини проти власності, громадського порядку та моральності).

У підрозділі 3.3 «Удосконалення законодавства щодо відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання» обґрунтовано пропозицію щодо нової редакції ст. 178 КК, що дозволить більш оптимально забезпечити захист «майнового» аспекту права на свободу віросповідання. Запропоновано більш широко сформулювати предмет осквернення релігійних святинь, яким пропонується визнати предмети або місця, визнані релігійними святинями. Як обтяжуючу обставину у ст.ст. 178, 179 КК запропоновано передбачити спосіб вчинення злочину – групою осіб за попередньою змовою, підпал або інший загальнонебезпечний спосіб. Дослідження питань щодо потерпілого у ч. 2 ст. 180 КК дозволяє зробити висновок, що потерпілим слід вважати не лише священнослужителя, а і будь-яку іншу особу, яку примушують взяти участь у релігійному обряді. Є підстави щодо визнання особи священнослужителя окремим феноменом, який потребує кримінально-правової охорони.

ВИСНОВКИ

Детальні результати здійсненого дослідження сформульовано у висновках до розділів дисертаційної роботи, а узагальнено вони зводяться до таких положень:

1. Огляд стану дослідження різних аспектів кримінально-правової охорони права людини на свободу віросповідання засвідчив, що низка питань залишається дискусійною та неопрацьованою: щодо змісту родового та безпосередніх об'єктів у складах злочинів проти свободи віросповідання, ознак предмета цих злочинів, потерпілого та форм діяння.

2. Дослідження генезису кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти свободи віросповідання, дає підстави для висновку, що розвиток кримінального законодавства щодо охорони свободи віросповідання залежить від взаємин держави та церкви, суспільно-політичного значення цих відносин; ролі та місця релігії в суспільстві та державі. Виокремлено такі етапи розвитку кримінального законодавства у цій сфері: кримінально-правове забезпечення становлення та існування церкви без визнання права особи на свободу віросповідання як самостійного феномена; кримінально-правовий захист церкви як невід'ємної складової держави та забезпечення виконання особою релігійних обов'язків; кримінально-правова деінституалізація церкви; кримінально-правове забезпечення (охорона та захист) права особи на свободу віросповідання та діяльності церкви як окремого інституту суспільства.

3. Порівняльний аналіз кримінального законодавства країн континентальної Європи дає підстави для висновку, що забезпечення реалізації свободи віросповідання реалізується у двох напрямках: 1) захист відносин держави та церкви, наприклад, щодо заборони дискредитувати визнані державою релігії, розпалювати ворожнечу або вчиняти насильницькі дії чи обмежувати права представників певної релігії; 2) визнання права людини на свободу віросповідання та забезпечення його захисту засобами кримінального законодавства шляхом установаження кримінальної відповідальності за злочини проти цього права особи. Як підтвердив аналіз кримінальних кодексів країн Європи, в них містяться норми, дослідження та узагальнення яких може сприяти удосконаленню редакції відповідних статей КК.

4. Висновок щодо змісту об'єктивних і суб'єктивних ознак полягає у такому:

а) під об'єктом злочину слід розуміти правовідносини, зокрема, родовими об'єктами злочинів, склади яких передбачені в розділі V Особливої частини КК, слід вважати правовідносини у сфері виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; видовим об'єктом аналізованих складів злочинів слід вважати правовідносини, які складаються з приводу реалізації права сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодну;

б) безпосереднім об'єктом визнано окремі правовідносини, їх елементи (суб'єкти, об'єкти і зміст) – немайнові права окремих громадян, які сповідують релігію або утримуються від її сповідання, або майнові та немайнові права релігійних організацій;

в) зважаючи на те, що у власності релігійних організацій можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, соціального і добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення їх діяльності, підтримано позицію щодо розширення переліку предметів злочину, склад якого передбачений в диспозиції ст. 178 КК.

5. З'ясовано кримінально-правове значення термінів «пошкодження», «зруйнування», «незаконне утримування», «осквернення», «знищення», «перешкоджання», «примушування», які утворюють зміст діяння у кожному із аналізованих складів злочинів. Уточнено характер законодавчої конструкції об'єктивної сторони вказаних складів злочинів та внесено пропозицію розглядати склад злочину у ст. 180 КК як формальний.

6. Здійснено кримінально-правову характеристику ознак суб'єкта та суб'єктивної сторони цієї групи злочинів, зокрема:

– встановлено, що суб'єкти всіх досліджуваних злочинів (ст.ст. 178–181 КК) є загальними;

– дисертант не виявив науково обґрунтованих потреб у запровадженні відповідальності спеціальних суб'єктів як кваліфікуючих ознак цих злочинів. Суб'єктом злочинів, що порушують право людини на свободу віросповідання, може бути й службова особа, але у такому разі дії цієї особи потребують додаткової кваліфікації;

– доведено, що суб'єктивна сторона складу злочину, передбаченого в диспозиції ст. 178 КК, може виявлятися і у формі умислу, і необережності, що потребує виокремлення в межах ст. 178 КК норми, яка б передбачала відповідальність за необережне вчинення такого злочину.

7. Проаналізовано механізм захисту правовідносин, що виникають у зв'язку з реалізацією особою права на свободу віросповідання. Наявність у вітчизняному праві низки конституційних прав і свобод людини і громадянина (Розділ II Конституції України) потребує забезпечення охорони та захисту правовідносин, які виникають у зв'язку із їхнім існуванням і реалізацією (Розділ V Особливої частини КК). Зокрема, серед указаних правовідносин окремої охорони та захисту потребують ті, що виникають у зв'язку зі здійсненням особою, групою осіб права на свободу віросповідання, де відповідні норми законодавства про кримінальну відповідальність здатні гарантувати реальність існування та можливість безперешкодної реалізації цього права.

8. Здійснено відмежування складів злочинів проти права людини на свободу віросповідання від інших суміжних складів злочинів, у результаті чого запропоновано перемістити склад злочину «Посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів» (ст. 181 КК) до розділу XIII Особливої частини КК, ураховуючи його дійсний основний безпосередній об'єкт – здоров'я населення. Доведено необхідність встановлення законодавчого обмеження

права на свободу сповідувати релігію в інтересах охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я або моралі.

9. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства:

– ст. 178 КК викласти в новій редакції:

«Стаття 178. Пошкодження або зруйнування релігійних споруд, культових будинків чи іншого майна релігійних організацій

1. Необережне пошкодження або зруйнування релігійної споруди, культового будинку чи іншого майна релігійних організацій, необхідного для забезпечення їх діяльності, –

карається ...

2. Умисне пошкодження або зруйнування релігійної споруди, культового будинку чи іншого майна релігійних організацій, необхідного для забезпечення їх діяльності, –

карається ...

3. Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб, шляхом підпалу чи іншим загальнонебезпечним способом, –

караються ...»;

– ст. 179 КК викласти в новій редакції:

«Стаття 179. Осквернення або незаконне утримування чи знищення релігійних святинь

1. Осквернення предметів або місць, які визнані релігійними святинями, а так само незаконне утримування або знищення таких предметів, –

караються ...

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб, шляхом підпалу чи іншим загальнонебезпечним способом, –

караються ...»;

– запропоновано об'єднати в межах ст. 180 КК два юридичні склади злочинів, які мають спільну ознаку незаконного впливу на правовідносини, що пов'язані зі здійсненням релігійної діяльності, та викласти її у такій редакції:

«Стаття 180. Перешкоджання здійсненню або примушування до участі в релігійній діяльності

1. Перешкоджання здійсненню богослужіння, релігійного обряду, релігійної церемонії, процесії або релігійному зібранню, –

карається ...

2. Примушування священнослужителя або іншої особи шляхом фізичного чи психічного примусу до участі в богослужінні, релігійному обряді, релігійній церемонії, процесії або релігійному зібранні, –

карається ...»;

– пропонується нова редакція ст. 181 КК:

«Стаття 181. Організація або керівництво релігійною організацією (групою), діяльність якої суперечать чинному законодавству

Організація або керівництво релігійною організацією (групою), діяльність якої створює загрозу громадській безпеці та порядку, життю, здоров'ю або моралі, – карається ...».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Островський О. С. Розвиток кримінального законодавства щодо відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання / О. С. Островський // Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2009. – № 14. – С. 388–399.

2. Островський О. С. Сутність та особливості кримінально-правової регламентації відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання / О. С. Островський // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 321–327. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09oosncsv.pdf>

3. Островський О. С. Перешкоджання здійснення релігійного обряду (ст. 180 КК України): окремі аспекти удосконалення / О. С. Островський // Наука і правоохорона. – 2010. – № 4 (10). – Ч. II. – С. 156–161.

4. Островський О. С. Міжнародний досвід як джерело сучасних засобів кримінально-правового забезпечення права людини на свободу віросповідання в Україні / О. С. Островський // Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2010. – № 15. – С. 401–411.

5. Островський О. С. Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК України): окремі аспекти удосконалення / О. С. Островський // Актуальні проблеми права: теорія і практика: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ, 2011. – № 21. – С. 378–384.

6. Островський О. С. Кримінально-правова охорона свободи віросповідання (проблеми визначення змісту об'єкта злочинів проти релігійних правовідносин) / О. С. Островський // Держава і право: збірник наукових праць (юридичні і політичні науки). Спецвипуск. – К.: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 325–327.

7. Островський О. С. Порухення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії (проблеми відмежування від хуліганства та інших злочинів) / С.Я Лихова, О. С. Островський // Повітряне і космічне право: юридичний вісник Національного авіаційного університету. – 2013. – № 2 (27). – С. 145–149.

8. Островский О. С. Субъект в составах преступлений против права человека на свободу вероисповедания / О. С. Островский // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск, 2013. – № 10 (88). – С. 107–111.

9. Островський О. С. Забезпечення конституційних прав особи засобами кримінального права / О. С. Островський // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 травня 2009 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2009. – С. 264–268.

10. Островський О. С. Окремі питання вдосконалення правового регулювання свободи совісті і віросповідання в Україні засобами кримінального права / О. С. Островський // Правове регулювання релігійного життя в Україні: історія, сучасність, перспективи: матеріали круглого столу (м. Харків, 11 грудня 2009 р.). – Х., 2009. – С. 68–71.

11. Островський О. С. Деякі аспекти вдосконалення кримінально-правового захисту права особи на свободу віросповідання в частині ведення релігійної діяльності (ст. 180 КК України) / О. С. Островський // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 червня 2010 р.) / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2010. – С. 33–36.

12. Островский А. С. К вопросу о научных основах процесса глобализации (на примере ст. 161 УК Украины «Нарушение равенства граждан в зависимости от их расовой, национальной принадлежности или отношения к религии») / С. Я. Лиховая, А. С. Островский // Научные основы уголовного права и процессы глобализации: материалы V российского конгресса уголовного права (г. Москва, 27–28 мая 2010 года). – М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2010. – С. 336–339.

13. Островський О. С. Правовідносини як об'єкт злочину в сучасному кримінальному праві / О. С. Островський // Від громадянського суспільства – до правової держави: тези доповідей V Міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених (26–27 лютого 2010 р.). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 454–455.

14. Островський О. С. Щодо питання кримінально-правового захисту релігійних святинь / О. С. Островський // Розвиток державності та права в Україні: реалії сьогодення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13–14 серпня 2011 р.). – Ч. 2. – Одеса, 2011. – С. 93–95.

15. Островський О. С. Правовідносини як об'єкт злочинів проти свободи віросповідання / О. С. Островський // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 11–12 жовтня 2012 р.). – Х.: Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. – С. 357–359.

АНОТАЦІЯ

Островський О. С. Кримінальна відповідальність за порушення права людини на свободу віросповідання за кримінальним правом України. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2014.

У дисертації досліджено склади злочинів, які передбачені у диспозиціях ст.ст. 178–181 КК України, що посягають на правовідносини, пов'язані із реалізацією конституційного права людини на свободу віросповідання. Розглянуто питання, пов'язані із розмежуванням складів злочинів, передбачених у ст.ст. 178–180 КК та у ст. 181 КК, а також відмежування цих злочинів від окремих складів злочинів проти життя та здоров'я людини (ст.ст. 115, 119, 121, 122, ч. 2 ст. 126, 127 КК).

Проаналізовано і вітчизняне кримінальне законодавство, і законодавство держав континентальної Європи із урахуванням міжнародних норм і стандартів у галузі захисту права людини на свободу віросповідання, а також унесені конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного КК та правозастосовної практики з огляду на міжнародний досвід.

Ключові слова: свобода віросповідання, кримінальна відповідальність, міжнародні норми та стандарти, релігійні святині, священнослужитель, предмети культу, майно релігійних організацій.

АННОТАЦИЯ

Островский А. С. Уголовная ответственность за нарушение права человека на свободу вероисповедания по уголовному праву Украины. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Львовский государственный университет внутренних дел, Львов, 2014.

В диссертации анализируются составы преступлений, предусмотренные в диспозициях ст.ст. 178–181 УК Украины, которые посягают на

правоотношения, связанные с реализацией права человека на свободу вероисповедания. Также рассматриваются вопросы, касающиеся размежевания составов, предусмотренных в диспозициях ст.ст. 178–180 УК Украины и ст. 181 УК Украины, а также отмежевание этих преступлений от отдельных составов преступлений против жизни и здоровья человека (ст.ст. 115, 119, 121, 122, ч. 2 ст. 126, 127 УК Украины).

Проанализировано как отечественное законодательство, так и законодательство государств континентальной Европы с учетом международных норм и стандартов в области защиты права человека на свободу вероисповедания, а также внесены конкретные предложения по усовершенствованию действующего УК Украины и правоприменительной практики с учетом международного опыта.

В работе рассмотрены вопросы, касающиеся комплексной уголовно-правовой защиты правоотношений, возникающих в связи с реализацией права человека исповедовать любую религию или не исповедовать никакой религии. Эта защита осуществляется при помощи уголовно-правовых норм, предусмотренных в ст.ст. 178–181 УК Украины. Делается вывод о том, что норма, предусмотренная в ст. 181 УК Украины, направлена на защиту здоровья населения и определено место этой статьи в системе Особенной части УК Украины – в разделе XIII.

Проанализированы вопросы, касающиеся объективных и субъективных признаков этих составов, внесено предложение относительно признаков, характеризующих священнослужителя: он является официальным представителем культа (религии); является профессиональным служителем культа (религии); имеет сан, чин, титул, то есть четко определенное место в системе церковной иерархии; имеет право помогать или самостоятельно совершать религиозные обряды, церемонии, таинства. Предложено рассматривать незаконное препятствование совершению религиозного обряда и принуждение священнослужителя к проведению религиозного обряда в качестве двух отдельных составов. В первом составе момент окончания преступления не следует связывать с наступлением последствий, то есть считать его формальным, а во втором в качестве потерпевшего признать не только священнослужителя, но и любое другое лицо, которое принуждают против его воли принять участие в религиозном обряде (церемонии, таинстве).

Внесены также и другие предложения об изменении и дополнении действующего УК Украины.

Усилению гарантий прав лиц, которые непосредственно осуществляют религиозную деятельность, будет содействовать включение в УК Украины таких самостоятельных составов, как, например, нарушение установленных гарантий деятельности священнослужителя и тайны исповеди; угроза убийством, уничтожением имущества священнослужителя или его близких родственников; организация или руководство организацией (группой),

статутные цели которой создают угрозу гражданской безопасности, правам и свободам людей.

Ключевые слова: свобода вероисповедания, уголовная ответственность, международные нормы и стандарты, религиозные святыни, священнослужитель, предметы культа, имущество религиозных организаций.

SUMMARY

Ostrovsky A. S. Criminal Liability for Violation of the Human Right to Freedom of Religion under the Criminal Law of Ukraine. – Manuscript rights reserved.

Thesis for the scientific degree of Candidate of Law in speciality 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal-Executive Law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2014.

The thesis studies elements of a crime stipulated in dispositions of Articles 178–181 of the Criminal Code of Ukraine which infringe upon legal relationship related to realization of human rights to religion. It also covers the issues related to demarcation of formal components stipulated indispositions of Articles 178–180 of the Criminal Code of Ukraine as well as demarcation between these crimes and certain elements of a crime against life and health of a person (Articles 115, 119, 121, 122, part 2 of Article 126, 127 of the Criminal Code of Ukraine).

The thesis also includes thorough analysis of Ukrainian legislation and legislation of states of continental Europe in terms of international norms and standards in the field of protection of human rights to religion. Certain suggestions on improvement of the Criminal Code of Ukraine in force and the enforcement practice with regard to international experience have been also introduced.

Key words: freedom of religion, criminal responsibility, international norms and standards, shrines, clergy, religious items, religious property.

Підписано до друку 21.03.2014 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Зам. № 19.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

ТОВ Сплайн
Україна, 79026, м. Львів, вул. Енергетична, 15/54

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2537 від 23 червня 2006 р.